Lluís del Milà, *El cortesano. Edició i text introductori a cura de Vicent Josep Escartí*, València. Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 464 pp.

La recent publicació de la nova edició d'*El cortesano* de mà de Vicent Josep Escartí representa una bona oportunitat per donar a conèixer l'obra de Lluís del Milà. L'edició anterior, datada el 2001, es divideix en dos volums, el primer dels quals conté l'edició facsímil, i el segon, la transcripció de l'obra i els estudis d'Antoni Tordera i Vicent Josep Escartí. En canvi, l'edició actual, compactada en un sol volum, conté només l'estudi d'Escartí, actualitzat (pp. 9-56); tampoc no hi són transcrits els pròlegs al *Libro de motes* i al *Libro de música de vihuela* ni el testament de Lluís del Milà, que sí que constaven a l'edició del 2001. A més a més, aquesta nova edició incorpora, al final, un glossari (pp. 459-461). Respecte de l'edició del 2001, se n'han regularitzat les grafies i esmenat els errors.

En la introducció, Escartí ens acosta a la cort dels ducs de Calàbria i, més concretament, a la figura i l'obra de Lluís del Milà. L'investigador valencià aconsegueix en cinquanta pàgines una introducció prou completa i interessant per als que s'acostin per primera vegada a l'obra. La introducció es divideix en quatre apartats. El primer, «La cort dels ducs de Calàbria i la influència italiana», ens situa l'obra *El cortesano* en el context històric corresponent, i mostra les relacions que l'obra estableix amb el *Cortegiano* de Castiglione. En el segon apartat, «Lluís del Milà o el paradigma del cortesà», Escartí ens presenta la figura de Lluís del Milà com a escriptor del *Cortesano* a partir de dades històriques i de la imatge que podem extreure'n de l'obra. La tercera part , «L'obra de Milà: Un projecte programàtic per a la noblesa valenciana», analitza més aprofundidament els llibres de Lluís del Milà i les característiques generals que defineixen la seva obra. Finalment, la quarta part, intitulada «La present edició», explica escrupolosament els canvis d'aquesta edició respecte de l'anterior realitzada pel mateix Vicent Josep Escartí i en detalla els criteris d'edició.

Lluís del Milà i Eixarch esdevingué tot un personatge a la cort de Ferran d'Aragó i Germana de Foix, vídua del Catòlic. Era un gran músic, però també poeta i escriptor. Es donà a conèixer amb llibres com *El libro de motes de damas y caballeros* i *El maestro*, però sens dubte l'obra de més renom fou *El cortesano*.

El títol remet inevitablement a l'obra de Baldassare Castiglione: *Il cortegiano*. El mateix Lluís del Milà ens expressa en l'obra el desig d'ocupar les mans de les dames

valencianes tant com l'obra de Castiglione. No obstant això, les dues obres tenen una diferència bàsica: mentre que *Il cortegiano* és un text clarament dogmàtic, *El cortesano* és bàsicament un entreteniment de cort i un exemple sobre com «saber burlar a modo de palacio» (p. 63), com apareix en la introducció. Tot i que, si ens fixem en el conjunt de les obres de Milà, sí que hi podem detectar un fons comú, una voluntat d'educar la noblesa sobre com comportar-se en la cort (p. 120):

> Yo diría que el cortesano debe hablar siempre a buen propósito, que apenas hay cosa mal dicha a buen propósito, ni bien hablada fuera de él, hora sea moviendo conversación o respondiendo a quien la mueve, pues sería conversación despropositada, como si se hablase de alegría en tiempo de tristeza, si ya no se hiciese para alegrar a uno que se holgase lo sanase de triste un alegre donoso.

El llibre de Milà es caracteritza per una gran dosi de «realisme», tant pels personatges reals com pels diàlegs vestits d'una espontaneïtat i una frescor difícils d'aconseguir. La cort esdevé un món sencer per si mateixa, un món excloent i tancat que no es relaciona amb la València del seu entorn. L'obra fa referència als anys 1535-1536, tot i que no va ser publicada fins al 1561; per tant, ens situem a la cort de Germana de Foix i el seu tercer marit, Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, que va destacar com a font de producció literària en l'època.

Fins i tot després de la mort de Germana de Foix, Ferran d'Aragó es casà amb Mencia de Mendoza, que estava molt relacionada amb els moviments humanístics del moment. Aquest nou matrimoni sovint s'ha relacionat en el llibre amb la figura del Mestre Sapater, que simbolitzaria aquest nou corrent de pensament que envairà la cort a partir de 1536 (p. 407):

> Con que nadi se confíe que por sus propios merescimientos meresce el paraíso, sino por virtud de la muerte y pasión de Jesucristo nuestro redentor.

Aquest centre cultural pràcticament s'extingí amb la mort del duc de Calàbria; el seu episodi més resplendent correspon al matrimoni amb Germana de Foix. Però hem de tenir en compte que en el moment de publicació de l'obra *El cortesano* aquest món ja no existeix; per això no resulta estrany que la narració es tenyeixi d'un cert idealisme i de nostàlgia.

Precisament en *El cortesano* apareix un altre personatge que també és escriptor: Joan Ferrandis d'Herèdia, autor de *La vesita o Col·loqui de dames*, esdevé en l'obra de Lluís del Milà un contrapunt de l'autor mateix. Ambdós personatges representen dos

models oposats de cortesà: Lluís del Milà sol encarnar el cortesà ideal, que es definia com a *doctus* i *facetus,* esforçat cavaller i home devot, mentre que Joan Ferrandis d'Herèdia apareix en clau còmica i sovint explica històries, en què ell mateix s'involucra, de caire burlesc i fins i tot vulgar.

En el llibre *El cortesano* es destaquen continuadament les aptituds que caracteritzen el model de cortesà. El cortesà ideal ha de tenir un gran domini del llenguatge, sobretot amb un sentit enginyós i ocurrent, però també ha de participar en les activitats destinades al seu estament nobiliari, com la caça que apareix en la primera jornada. Serà Lluís del Milà mateix que en el llibre se'ns presentarà com el cavaller perfecte, que participa en totes les activitats de la cort: els banquets, la caça, les representacions i els *motes*, i que alhora se'ns mostra com el millor dels enamorats a partir de l'episodi de Miraflor.

En aquest àmbit, cal destacar que Lluís del Milà degué rebre la formació adient a un clergue, ja que és anomenat en un procés del 1542: «*nobilis et reverendis Ludovici del Milà, clerici*». Aquest fet ens demostra que tenia una gran cultura, la qual cosa explica el domini dels autors i mites clàssics, si bé no va arribar mai a ser ordenat perquè el seu matrimoni està documentat.

Cada personatge que apareix en el diàleg té una funció molt marcada. Lluís del Milà s'erigeix com a protagonista que sempre esquiva amb enginy i originalitat les burles i que, a més a més, recita poesia composta per ell mateix i cita grans autoritats clàssiques. Aquest personatge sempre és recolzat per Diego Ladrón, que comparteix les seves mateixes opinions, alhora que és contradit per Joan Ferrandis d'Herèdia. D'aquesta manera l'autor assegura certa tensió en el diàleg, que afavoreix l'interès del lector. Per exemple, ho veiem en aquesta intervenció de Joan Ferrandis (p. 163):

> [...] vos decís que me querríades ver una Dalida por amiga, para que me aconteciese lo que le aconteció a Sansón. Y si yo en tal me viese, a vuestra puerta rezaría los setenta y dos nombres que las damas os han puesto, para que se guarden de vos los que no os conocen. Y en esto les haría tan gran placer, como vos les hacéis pesar, con vuestra lengua.

D'altra banda, hem de tenir en compte que es tracta d'una obra per a divertiment de la noblesa i que, per tant, té un fort component humorístic. En efecte, hi trobem personatges que provoquen el riure al lector i als personatges que comparteixen escena com Malfaràs o el Paje de Mal Recaudo, el canonge Ester o Gilot. Però les burles són constants en tota l'obra i fins i tot Germana de Foix n'és víctima per la seva coixesa:

«Senyora, vostra altesa és eixida huy ab lo peu esquerre, y tot lo dia va coxo qui ab mal pensament hix de casa» (p. 66).

S'ha de destacar també com a element còmic els combats de «motes» que enfronten els diferents personatges al llarg de totes les jornades i que donen peu a un conjunt de rèpliques enginyoses que amenitzen la lectura: «Y con razón se le puede decir señor Nosecómo, pues no se puede saber cómo han de contentar a vuesa merced» (p. 225), «Joan Perromocero, que va tras mozas, carnicero» (p. 167). També trobem contes i petites històries sense més voluntat que provocar la rialla i sovint emmarcades en conflictes que enfronten dames i cavallers. Les controvèrsies amoroses són un altre dels temes recurrents en l'obra. D'una banda, els relats dels cavallers perseguint alguna dama amb un resultat nefast i, de l'altra, les tensions entre els matrimonis expressades en clau humorística i satírica com a prova d'agudesa mental (p. 87):

> [...] para conservarse la voluntad entre los casados siempre ha de saber a servidor el marido, porque no sea tenida en poco la mujer, pues en ser casada es olvidada, lo que no debría ser, que la guerra en la posada, peor mal puede ser.

Això dóna lloc a situacions controvertides per la gelosia de les mullers respecte als marits que persegueixen les dones de qualsevol condició, i sovint aquestes discussions s'acompanyen de historietes o contes picants de l'estil de Boccaccio o de Bandello.

Tots aquests elements tenen cabuda en el diàleg renaixentista, que era un gènere bastant lliure, ja que no estava sotmès a unes normes gaire restrictives. Això donava peu a l'artista a poder encabir en la seva obra tot allò que considerés necessari. És per aquest motiu que en el llibre de Lluís del Milà podem gaudir també de nombrosos fragments de poesia, sonets, romanços, però també representacions de caire teatral, al·legories, mites clàssics i contes.

Per aquesta raó resulta interessant fixar-nos en les variades representacions efectuades davant dels ducs que tenen lloc en diferents moments al llarg de l'obra. La primera forma part del gènere de l'entremès i descriu l'enfrontament entre uns cavallers de Sant Joan de Malta i els turcs per alliberar unes dames. La segona pot ser dubtós considerar-la una peça teatral, ja que la representació de la «Montería de las damas y caballeros de Troya» (Josep Romeu: «Literatura valenciana en "El cortesano" de Luis Milán»; dins *Revista Valenciana de filología*, volum 1, número 4, any 1951, pp. 313-339) és un text recitat per Lluís del Milà al complet, per bé que l'escriptor va introduint els diferents personatges a escena i, per tant, segueix un esquema teatral. A

continuació, la sisena jornada conté dues representacions més. En la primera apareix la font del desig, regida pel fill de Venus. Tots els personatges representatius intenten beure de la font, però l'aigua els és negada a tots, excepte a Miraflor de Milán, *alter ego* de Lluís del Milà i representant de l'amor ideal. I, finalment, l'última representació tracta sobre la guerra entre grecs i troians que espanta les dames per la ferocitat dels combats reproduïts a escena. Aquests acaben amb la intervenció d'Apol·lo amb la cítara i Siringa que canten romanços sobre personatges de la guerra de Troia i que s'ha aventurat que podrien ser invenció del mateix Milà (p. 427):

> Paris Alejandre hermoso,
> hijo del buen rey de Troya:
> caro te costó la joya
> de los griegos que llevaste.

Malgrat la notòria presència dels ducs de Calàbria en *El cortesano,* hem de tenir en compte que la figura més destacada de l'obra no són els ducs sinó el mateix Lluís del Milà. Es presenta com un personatge central en la cort de València que sempre és lloat pels ducs de manera especial. Els altres personatges, especialment les dames, sovint li demanen que reciti versos de la seva pròpia ploma, de manera que exhibeix el seu domini de la poesia. En l'obra trobem diferents recitals de poesia realitzats per Lluís del Milà: romanços carolingis en la segona jornada, sonets especialment en la tercera i la quarta, una llarga carta en la cinquena i, per acabar, en la sisena jornada (p. 379), una extensa lloança de les dames valencianes a l'estil de *La vesita* de Joan Fernández:

> Para una doña Francisca
> de Mascón y Castellví:
> "Por amores me perdí,"
> cantará quien se le arrisca.
> Aunque no se olvidará.
> Y si me cobrase hoy día,
> otra vez me perdería"
> quien también perdido está.

Alguns crítics han considerat *El cortesano* com una obra dramàtica, però una peça teatral no pot contenir una veu narrativa. Podríem considerar que, excepte les representacions teatrals que ja hem esmentat, es tracta d'una novel·la. No obstant això, la novel·la es basa en la tècnica de narrar, però *El cortesano* es caracteritza per mostrar l'acció directament. Els diàlegs mostren com és el personatge, però la veu narrativa

no ho explica. Podem concloure que segueix una tècnica diferent, la de mostrar, característica del teatre i del diàleg renaixentista.

A més a més, un altre fet a considerar del llibre de Lluís del Milà és la convergència que es produeix entre llengües. L'idioma majoritari de l'obra és el castellà, la llengua de la noblesa, caracteritzada per un major prestigi. Tot i això, també trobem la presència del valencià i fins i tot del portuguès, l'italià i el francès. El valencià és la llengua que solen usar criats i alguns dels personatges més burlescos, com Gilot, però també altres personatges com donya Jerònima, l'esposa de Joan Ferrandis d'Herèdia, quan conversen de forma espontània. Aquest fet dóna una important dosi de versemblança al llibre, ja que l'escriptor ha volgut respectar la varietat de llengües que es parlaven a la cort.

MARTA CASTAÑO TRIAS
Universitat de Girona

Germà Colón Domènech, *Lexicografia, lèxic i crítica textual*, Castelló / Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, 429 pp.

L'aparició d'un nou llibre de Germà Colón és sempre motiu de celebració. En aquest cas es tracta d'un extens recull de treballs monogràfics, alguns d'inèdits i altres d'apareguts en diversos llibres i revistes, però ara reunits i convenientment revisats i augmentats. Els articles giren al voltant de dues de les línies d'investigació predilectes del nostre autor, que ha sabut tractar de forma magistral i exemplar, com són el lèxic, sobretot en el seu vessant històric, i la crítica textual. Es tracta, d'altra banda, de temes estretament relacionats, la qual cosa atorga una notable unitat al llibre.

El professor Colón estudia el lèxic català des d'una perspectiva panromànica, encabint el vocabulari de la nostra llengua en el conjunt romànic i dotant així la investigació d'una perspectiva global, que resulta sempre enriquidora. El benefici és mutu, no únicament per al català, sinó també per a la resta de llengües romàniques, ja que, com demostren els treballs de Colón, el lèxic català, sovint massa negligit per part dels romanistes, és moltes vegades l'anella que uneix les llengües iberoromàniques amb les formes gal·loromàniques i italoromàniques. Igualment, com el lector

Caplletra 53 (Tardor 2012), ISSN 0214-8188, pp. 233-285